

Anna Martuszewska

"Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”", t. 17, vol. II: "Eliza Orzeszkowa", Halina Gacowa, Wrocław 1999 : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 93/1, 178-182

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

i odkrywanym wówczas przez nie nowym sposobem widzenia świata? Jakie znaczenie przypisać zjawiskom tak trudno poddającym się analizie, jak np. poczucie humoru?

Studium porównawcze Aliny Nowickiej-Jeżowej bez wątpienia stanie się obowiązkowym punktem odniesienia zarówno dla badaczy polskiej literatury barokowej, jak i dla wszystkich zainteresowanych metodologią badań komparatystycznych. A na marginesie: lektura tej bogatej i pasjonującej pracy uświadamia również zaskakujące braki rodzimej terminologii. Jak bowiem dobrze wyrazić po polsku takie podstawowe pojęcia, jak „*arguzia*”, „*faceto*”, „*meraviglia*”, „*volgare*”, „*vaghezza*”? Czy należy bać się neologizmów, skoro tak uroczo brzmi zdrobnienie „*madrygałek [madrigaletto]*”?

Piotr Salwa

BIBLIOGRAFIA LITERATURY POLSKIEJ „NOWY KORBUT”. [T.] 17, vol. II: Halina Gacowa, ELIZA ORZESZKOWA. Wrocław 1999. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, ss.192. Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Ukazywanie się kolejnych monograficznych tomów *Nowego Korbuta* to dla polskiego badacza literatury, zwłaszcza tego, który interesuje się XIX wiekiem, istne święto. W tym zaś wypadku szczególne, gdyż tom wydany przez Ossolineum w 1999 r. jest autorski, i to nawet, jeśli tak można określić, podwójnie, ponieważ nie tylko jest poświęcony jednej pisarce, lecz – co w wypadku edycji tak pracochłonnych, jak bibliografie, należy do rzadkości – jest dziełem jednej autorki.

Eliza Orzeszkowa nie miała wcześniej szczęścia do ujęć bibliograficznych – najszerza i najdokładniejsza bibliografia jej twórczości oraz odnoszących się do niej opracowań (w poprzednich bibliografiach traktowanych po macoszemu lub wręcz pomijanych), pióra Marii Żmigrodzkiej, opublikowana łącznie z syntetycznym ujęciem tej twórczości w tomie drugim czwartej serii „*Obrazu Literatury Polskiej*”, ukazała się w r. 1966, a zawarte tam dane są dociągnięte zaledwie do 1962 roku. Siłą rzeczy dane te – ze względu na ograniczoną objętość „*Obrazu*”, a w pewnej mierze zapewne także z powodu niemożności dostępu do źródeł znajdujących się poza granicami kraju – nie były zbyt szczegółowe ani pełne, nie mówiąc o tym, że w ostatnim 40-leciu ukazało się wiele nowych prac dotyczących utworów autorki *Nad Niemnem*. Zwłaszcza druga połowa lat osiemdziesiątych – w związku ze stuleciem polskich XIX-wiecznych arcydzieł powieściowych – zaowocowała bowiem całym szeregiem konferencji, których materiały opublikowano w różnych tomach zbiorowych, i wieloma rozprawami umieszczanymi w czasopismach, czyli pozycjami przeważnie bardzo trudnymi do znalezienia przez przeciętnego magistranta czy nawet doktoranta. Z tego też m.in. względu opracowany przez Halinę Gacową tom jest bezcenną pomocą dla studentów i pracowników polonistyki zajmujących się historią polskiej prozy narracyjnej, zwłaszcza w. XIX, a także dla współczesnych feministek, często interesujących się twórczością i działalnością Orzeszkowej.

Układ tomu jest oparty na schemacie zastosowanym we wszystkich tomach bibliografii *Nowego Korbuta* będących monografiami bibliograficznymi konkretnych autorów. Na początku więc – po wyjaśnieniu głównych zasad tu przyjętych i podaniu znaczeń skrótów funkcjonujących w częściach *sensu stricto* bibliograficznych – pojawia się bardzo syntetyczny zarys biografii pisarki (może w tym wypadku nawet zbyt syntetyczny, gdyż nie podający m.in. faktu, że nadane na chrzcie imię późniejszej pisarki brzmiało Elżbieta, i nie wyjaśniający szeregu spraw, jak np. choćby skromnego charakteru jubileuszu w 1891 r. i znacznie szerszej obchodzonego w latach 1906–1907 jubileuszu 40-lecia jej pracy twórczej, o którym – w przeciwieństwie do wcześniejszego – nie ma tu najmniejszej wzmianki). Następnie spotykamy bibliografię podmiotową (czyli szczegółową prezentację dat powstania, pierwodruków, kolejnych wydań i tłumaczeń poszczególnych utworów), potem

materiały (którymi w tym wypadku są informacje o zielnikach Orzeszkowej, o dotyczących jej archiwaliach, listach adresowanych do niej i poświęconych jej tekstach), wreszcie bibliografię przedmiotową (tj. opracowania odnoszące się zarówno do biografii pisarki, jak do całokształtu jej twórczości, do poszczególnych dzieł oraz niektórych występujących w nich wybranych problemów), na samym końcu zaś indeksy, stanowiące także ważną część tomu, gdyż – przynajmniej w założeniu – pozwalające na szybkie znalezienie potrzebnych pozycji.

Najistotniejsze oczywiście jest jednak to, co się znajduje w poszczególnych działach, a kryje się tam olbrzymia kopalnia wiedzy dotąd znanej tylko częściowo i trudno uchwytnej z powodu rozproszenia. W części objętej tytułem *Twórczość* znajdziemy więc informacje o datach powstania i wydawania tekstów literackich Orzeszkowej (podzielonych tu na prozę, fragmenty zachowane tylko w rękopisach i wiersze), a także na temat jej aforyzmów i złotych myśli, pamiętników, przekładów dokonanych przez pisarkę (dane o tłumaczeniu jej utworów narracyjnych i publicystycznych są podawane po każdym tytule), publicystyki i krytyki literackiej, napisanych przez Orzeszkową recenzji i omówień dzieł, wreszcie na temat jej listów otwartych skierowanych do redakcji czasopism, przemówień i artykułów związanych z jubileuszami, telegramów, drobnych notatek zachowanych w rękopisach, prac edytorskich pisarki, zbiorowych wydań i wyborów, wyborów w przekładach, jak też korespondencji Orzeszkowej. Niemal wszystkie te działy są przy tym rozbite wewnętrznie, tj. najpierw pojawiają się pozycje opublikowane (uporządkowane jednak rozmaicie: w wypadku twórczości *sensu stricto* literackiej, a także publicystyki i krytyki literackiej oraz wypowiedzi w kwestii kobiecej – według dat powstania; natomiast w wypadku aforyzmów i złotych myśli, jak również wszelkich wydań zbiorowych i wyborów oraz ich przekładów – według chronologii pierwszych wydań; publikowane pamiętniki i przekłady są zaś podawane w kolejności ukazywania się ich pierwodruków, co dotyczy także całej ogłoszonej drukiem korespondencji pisarki), później – będące w rękopisach, z podaniem miejsca ich znajdowania się i sygnatury. Nie ma chyba powodu przytaczania w „Pamiętniku Literackim”, piśmie specjalistycznym, jaka jest zawartość opisów bibliograficznych poszczególnych pozycji. Warto jednak podkreślić, że opisy te znacznie przekraczają minimum zamieszczane w dotychczasowych ujęciach bibliograficznych twórczości Orzeszkowej, a także uwzględniają dużo więcej danych niż hasła osobowe z wieloautorskich tomów *Nowego Korbuta*. Halina Gacowa bowiem oprócz daty pierwodruku i następnym wydań podaje również szczegółową datę powstania omawianego utworu, jego pierwotny tytuł czy tytuły (jeśli uległ bądź uległy zmianom), miejsce znajdowania się i sygnaturę autografu (lub sygnalizuje jego zaginięcie czy zniszczenie), przekłady na inne języki (te informacje pojawiają się zresztą także przeważnie w tych tomach *Nowego Korbuta*, które są poświęcone bibliografii wielu pisarzy), jak i precyzyjne informacje na temat przerw, adaptacji teatralnych, filmowych i telewizyjnych, a wreszcie motto tomu i jego źródło, często również dane o dedykacji i przedmowie (jeżeli istniały), niekiedy zaś także – wskazuje źródła wiedzy o omawianej pozycji, co dotyczy tekstów niepublikowanych i zaginionych.

W części zatytułowanej *Materiały* spotykamy natomiast nie tylko informacje o zbiorach adresowanych do pisarki listów oraz o związanych z jej twórczością i biografią archiwaliach, jak też o poświęconych jej pracach literackich (pieczołowicie zebranych i po raz pierwszy podawanych w *Nowym Korbutcie*), lecz i dane dotyczące tak specyficznego działu twórczości Orzeszkowej, jakim były sporządzane przez nią zielniki oraz różne *panneau* kwiatowe. Tu jednak – wyjątkowo – mam nieco wątpliwości, czy tego rodzaju swoistych dokumentów zainteresowań pisarki nie zachowało się więcej, gdyż jestem pewna, że widziałam kilka jej kompozycji kwiatowych, umieszczonych w ramach w jednym z pokoiów dawnego jej dworku w Grodnie, a ponadto zdaje mi się, że w tamtejszym muzeum znajduje się także któryś z jej zielników.

Najbardziej potrzebna współczesnym badaczom jest jednak część objęta tytułem *Opracowania*. Została ona rozczłonkowana na wiele dalszych działów i poddziałów, wśród których podane są na początku bibliografie i prace dotyczące stanu badań nad twórczością Orzeszkowej, następnie – numery czasopism jej poświęcone, monografie, zarysy monograficzne, zbiory studiów i materiałów, opracowania ogólne, ujęcia syntetyczne, prace ukazujące się z okazji jubileuszy, wreszcie – ułożone według alfabetycznej kolejności utworów pisarki, których dotyczą – opracowania czy omówienia jej literackich utworów pisanych prozą i (osobno) wierszem. Pojawiający się następnie dział *Omówienia przekładów* zdaje się natomiast z powodu tytułu odnosić do całości działalności przekładowej pisarki, lecz dotyczy faktycznie tylko przekładów poezji, m.in. tłumaczonych przez nią utworów poetyckich Szewczenki i Schillera. Dalej spotykamy wykaz tekstów omawiających prace Orzeszkowej o literaturze i sprawach społecznych, jej artykuły i wypowiedzi na temat kwestii kobiecej, wreszcie – listy, pamiętniki, zielniki, wydania zbiorowe i wybory twórczości. Następujący potem dział przywołuje zaś opracowania kilku istotnych problemów badawczych dotyczących pisarstwa Orzeszkowej: języka i struktury utworów, ludowości, kilku wybranych motywów i tematów (są to: kobieta, zagadnienia społeczne, rok 1863, przyroda, powieści tendencyjne), pojawiającej się w związku z tą twórczością problematyki żydowskiej (*Orzeszkowa a Żydzi*) i recepcji zagranicznej. Warto zauważyć, że wymieniane tu opracowania, często zresztą odwołujące się do całego pozytywizmu, zostały przywołane z pełną znajomością ich treści, co świadczy o głębokiej wiedzy autorki omawianego tomu *Nowego Korbuta* na temat prac historycznoliterackich dotyczących całej epoki, tym bardziej iż tytuły tych prac niekiedy zupełnie nie wskazują na występowanie w nich problematyki odnoszącej się w jakiś sposób do Orzeszkowej. Kolejna część *Opracowań* jest poświęcona różnej rangi tekstom o charakterze biograficznym, wśród których wyodrębnione zostały m.in. dokumenty dotyczące prowadzonej przez pisarkę w Wilnie spółki wydawniczo-księgarskiej, a także zajmujące się sprawą nagrody Nobla, wreszcie zaś odnoszące się do ostatnich chwil życia Orzeszkowej i jej śmierci oraz pogrzebu, jak też wykazujące wspomnienia pośmiertne i artykuły rocznicowe. Podane na samym końcu tomu informacje bibliograficzne dotyczą kultu pisarki.

Takie wielostronne rozczłonkowanie materiału bibliograficznego, chociaż w pełni logiczne i trafne, nasuwa kilka problemów. Po pierwsze – zawsze można się zastanowić, czy któregoś z istotnych zagadnień tej twórczości bibliografia nie pominęła, i zaproponować dalsze działy lub poddziały. Np. można by się upomnieć o większe wyodrębnienie z działu *Publicystyka i krytyka literacka* głoszonych przez Orzeszkową programów literackich, tym bardziej że obecne sformułowanie tytułu tego działu może sugerować, iż chodzi tu wyłącznie o publicystykę odnoszącą się do literatury, a tak nie jest – ujęta tu została cała publicystyka pisarki. Tu jednak raczej należałoby się powstrzymać, gdyż byłoby to już chyba mnożenie bytów ponad rzeczywistą potrzebę, a rozczłonkowanie bibliografii na wielką ilość działów – bardzo przydatne dla badacza szukającego określonego ściśle zakresu wiedzy (np. informacji o kwestii kobiecej w publicystyce Orzeszkowej) – stwarza dość często dodatkowe trudności przy poszukiwaniu informacji przez odbiorcę mniej zorientowanego, nie znającego np. daty powstania utworu czy nie umiejącego zaliczyć go do jakiejś wyodrębnionej problematyki lub zaklasyfikować jako dzieło *sensu stricto* literackie bądź publicystyczne. Tym bardziej że nie zawsze precyzyjnie zostały nazwane poszczególne działy czy poddziały. Przypomnę wspomniany już przeze mnie dział zatytułowany *Omówienia przekładów*, w którym znajduje się tylko jeden artykuł, odnoszący się wyłącznie do wierszy Orzeszkowej i jej przekładów poezji obcej, ale niezbyt adekwatne – tj. zwłaszcza zbyt szerokie w stosunku do konkretnej zawartości – tytułowanie działów spotykamy jeszcze kilka razy. M.in. tytuł działu *Utwory poświęcone Orzeszkowej* sugerować może, że dział ten – po raz pierwszy wyodrębniony w bibliografii pisarki – zawiera wszelakiego rodzaju dzieła jej dedykowane, podczas gdy znalazły się tu raczej te teksty, których treścią jest

jej życie czy twórczość (we wstępie autorka bibliografii stwierdza co prawda, że chodzi w tym wypadku o „informacje [...] o drukowanych utworach różnych pisarzy, którzy wyrażali swoje związki z twórczością Orzeszkowej lub odwoływali się do jej bibliografii [!]”, i konkluduje: „Tego typu zapisów nie było w żadnym drukowanym tomie w serii *Nowego Korbuta*” (s. 7), ale zapoznawszy się z zamieszczonymi materiałami widzimy, że chodzi tu jednak przede wszystkim o bezpośrednie odwołania do twórczości i biografii pisarki, podobnie zresztą jak w monograficznym tomie *Nowego Korbuta* poświęconym Prusowi, gdzie również taki dział istnieje).

Zapobiec przynajmniej niektórym z zasygnalizowanych tu trudności mogłyby jedynie dobrze zrobione indeksy. W przeciwieństwie do głównych części bibliografii, sporządzonych niezwykle pieczołowicie, indeksy jednak użytkownika tego tomu *Nowego Korbuta* właśnie nie bardzo zadowolają. Spróbujmy choćby – chcąc sprawdzić datę powstania i druku książki Orzeszkowej *Patriotyzm i kosmopolityzm* – odszukać tę pozycję w znajdujących się na końcu tomu indeksach. Okazuje się, że tytułu tego tam zupełnie nie ma, gdyż indeks tytułów dotyczy wyłącznie literackich utworów pisarki i, podczas gdy np. w tomie *Nowego Korbuta* poświęconym Bolesławowi Prusowi obok – umieszczonego w każdym tomie – indeksu nazw osobowych spotkamy również indeks obejmujący wszystkie utwory tego pisarza (czyli znajdziemy tam nie tylko *Lalkę* bądź *Michałkę*, ale także wszelkie tworzone przez niego *Kartki z podróży*, kroniki i pozostałe pisma publicystyczne *etc.*); oprócz tego zaś indeks czasopism i wydawnictw zbiorowych, w których pisarz ogłaszał swe teksty (z podaniem lat i numerów tych czasopism). Tak samo w tomie poświęconym Kraszewskiemu pojawia się indeks tytułów jego utworów, obejmujący całość tych tytułów (poza tytułami nadanymi przez tłumaczy), oraz również indeks czasopism i wydawnictw zbiorowych. Natomiast w tomie dotyczącym Jana Kasprowicza na końcu spotykamy aż pięć indeksów, wśród nich osobno indeks utworów literackich pisarza i indeks jego utworów nieliterackich, a także indeks dokonanych przez niego przekładów. Zawężenie indeksu tytułów wyłącznie do utworów literackich stanowi zaś – moim zdaniem – spore utrudnienie w posługiwaniu się tym tomem *Nowego Korbuta*. Zwłaszcza dla badacza nie znającego dokładnie twórczości pisarki, któremu sam tytuł nie zawsze sugeruje przynależność literacko-gatunkową dzieła. Ale nawet badacz bardziej kompetentny może mieć problemy z klasyfikacją *Oblicza Matki* Orzeszkowej, tu również umieszczonego w publicystyce (czyli tym samym – nie pojawiającego się w zawartym na końcu bibliografii indeksie), a przecież posługującego się zarówno parabolicznością, jak mową ezopową. Jednoznaczna klasyfikacja nie zawsze bowiem jest możliwa i często nie jest nawet potrzebna, co zresztą dotyczy zwłaszcza literatury współczesnej, przełamującej dawniejsze konwencje gatunkowe, ale i w wypadku Orzeszkowej okazuje się raczej przeszkodą niż pomocą. Oczywiście znajdziemy dane na temat tych obu pozycji w dziale *Publicystyka i krytyka literacka*, a dotyczące ich (właściwie tylko *Patriotyzmu i kosmopolityzmu*) pozycje bibliograficzne – w części *Opracowania*, w dziale *Omówienia prac innych*. *A. Prace krytyczne na tematy literatury i spraw społecznych*, ale szukania jest znacznie więcej, niż mogłoby go być w wypadku istnienia dobrych indeksów. Z odnalezieniem opracowań jest jeszcze inny kłopot, a mianowicie brak w indeksie tytułów odnoszących się do omówień pozycji z części *Opracowania*. Poprzednie monograficzne tomy *Nowego Korbuta* pod tym akurat względem były jednak dużo lepsze – wszystkie pozwalały na znalezienie w indeksach zarówno każdego tytułu utworu pisarza (bez względu na klasyfikację gatunkową tego utworu), jak pozycji, pod którą znajduje się w dziale dotyczącym twórczości, i – prócz tomu poświęconego Kraszewskiemu – odnoszących się do owego utworu opracowań.

Brak większej liczby indeksów, obejmujących zarówno tytuły tekstów nie należących do literatury *sensu stricto*, jak przywołujących pozycje opracowań (a można by też zamieścić – wzorem tomów *Nowego Korbuta* zajmujących się Prusem i Kraszewskim – indeks

czasopism, z którymi pisarka w różny sposób współpracowała), stwarza co prawda pewne trudności przy wyszukiwaniu pozycji, ale nie umniejsza w sposób zasadniczy wagi tomu poświęconego bibliografii Elizy Orzeszkowej. Jest on bowiem efektem wielu lat żmudnej pracy, i to pracy polegającej bynajmniej nie tylko na gromadzeniu różnych fiszek, często w dodatku zawierających informacje o sprawach przez autorów poprzednich biografii w ogóle nie zauważanych (jak np. zielniki, telegramy *etc.*), lecz – przede wszystkim – na logicznym i wielostronnym uporządkowaniu bardzo bogatego materiału dotyczącego życia pisarki i jej bogatej twórczości. Pracy, która jest przydatna i potrzebna już teraz, ale z pewnością posłuży także wielu późniejszym pokoleniom badaczy literatury.

Otrzymujący tak wiele odbiorca staje się jednak czasem człowiekiem wymagającym jeszcze więcej, a w każdym razie widzącym możliwość ulepszenia niektórych przyjętych tu rozwiązań i bardziej szczegółowego rozwinięcia niektórych spraw. Czytając bowiem np. o istnieniu w Archiwum Elizy Orzeszkowej w Instytucie Badań Literackich PAN zbioru niepublikowanych listów od różnych korespondentów pisarki (sygn. 7581) – z przyjemnością poznałby nazwiska choćby głównych z tych korespondentów (tym bardziej że w następnej pozycji, podającej informację o listach znajdujących się w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, są wymienieni wszyscy autorzy, którzy napisali więcej niż jeden list). Spotykając na początku tomu informację, z zasobu jakich bibliotek autorka korzystała, chciałby wiedzieć, czy objęła również jakąś kwerendą biblioteki znajdujące się poza obecnymi granicami Polski, zwłaszcza bibliotekę Uniwersytetu w Wilnie i jakieś tamtejsze oraz grodzieńskie archiwa. Spraw takich można by jeszcze co nieco dodać, gdyż – zgodnie ze starym francuskim przysłowiem – apetyt rośnie w miarę jedzenia. Poprzestańmy jednak raczej na stwierdzeniu, że apetyt ten wzbudza właśnie potrawa dobrze przyrządzona, tj. – jeżeli nieco odejść od tej gastronomicznej metaforyki – bibliografia, której nie waham się nazwać nie tylko potrzebną, ale i znakomitą.

Anna Martuszevska

TWÓRCZOŚĆ BOLESŁAWA LEŚMIANA. STUDIA I SZKICE. Pod redakcją Tomasa Cieślaka, Barbary Stelmaszczuk. Kraków (2000). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, ss. 432.

POEZJE BOLESŁAWA LEŚMIANA. INTERPRETACJE. Pod redakcją Barbary Stelmaszczuk, Tomasa Cieślaka. Kraków (2000). Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, ss. 176.

Dwie nowe książki o Leśmianie, a właściwie jedna w dwóch różnych ujęciach, uwzględniających element syntezy i analizy, przynoszą razem ponad 600 stron dotyczących autora *Napoju cienistego*. „Minęło blisko trzydzieści lat od ukazania się ważnej książki studiów poświęconych poecie [...]” – stwierdzają redaktorzy (s. 7). Wydane w 1971 roku *Studia o Leśmianie* pod redakcją Michała Głowińskiego i Janusza Sławińskiego, fundamentalna pozycja leśmianologii, skłaniają oczywiście do porównań. Warto je podjąć, nawet gdyby nie wypadły dla nowego pokolenia autorów korzystnie. Natomiast zestawień z przywołaną również we wstępie, jeszcze odleglejszą w czasie pozycją, pierwszą monografią poezji Leśmiana, autorstwa Jacka Trznadla, nie można przeprowadzać, choćby z powodu braku podobieństwa wypowiedzi jednogłosowej do polifonii tomu zbiorowego. *Studia o Leśmianie* jeszcze dziś mogą zaskoczyć umiejętnością stawiania kluczowych pytań przez autorów oraz bogactwem trafnych kontekstów filozoficznych i artystycznych, w jakich umieszczali oni dzieło poety. Nie jest to kwestia ulegania magii nazwisk polonistów, z których wielu właśnie obchodzi jubileusze 70-lecia urodzin albo się do nich zbliża. Ponad 30 lat temu (bo spotkali się w 1968 roku) umieli oni łączyć syntetyczny sposób widzenia zagadnień z wnikliwym odczytywaniem poszczególnych wierszy. Badali metafizykę Leśmiana (Zdzisław